

הרב גרשון חנוך ולדנברג

קביעת שעת הלידה¹

ראשי פרקים:

- א. סוגיית חולין
- ב. סוגיית נדה
- ג. סוגיית בכורות
- ד. סוגיית יבמות
- ה. סתירת הסוגיות ומחלוקת האחרונים
- ו. פירוש 'הוציא ראשו חוץ לפרוזדוד'
- ז. שיעור יציאת הראש
- ח. מסקנה: יציאת הראש כיצד
- ט. הערה: פתיחת הקבר ויציאת הראש
- י. רשימת קיצורים

קביעת שעת הלידה נוגעת לדינים הרבה, בהם: טומאת יולדת; קביעת הבן הבכור לענין פדיון הבן וירושה; קביעת יום המילה, יום פדיון הבן, ויום כניסה לעול מצוות; חובת יבום (כאשר הבן נולד בשעה שאביו נטה למות). הענין פרוש על ארבע או חמש סוגיות, ואחרונים רבים דנו בו.² הדברים ארוכים ורחבים ואנו נשתדל לסדר דבר דבר על אופניו, ולצמצם את העיון לסוגיות הנוגעות בעיקר הענין.

מאמר זה הוא המשך למאמר קודם בו נתבארה שיטת הקדמונים – רבנו חננאל, בעל הערוך, רבנו גרשום ורש"י – בתבנית גופה של אשה.³ בקצרה: לשיטת הקדמונים המקור הוא הרחם עם צווארו (Uterus & Cervix);

¹ אודה לד"ר שלומי יהלומי, מיילד ותיק בבי"ח הדסה, שהשיב לשאלותי בפירוט ובסבלנות. כן אודה לד"ר דניאל מלאך שהגיה את התיאורים הרפואיים. גרסה ארוכה של מאמר זה תבוא בחיבורי **בניינה של אשה**, מהדורה ג' [בדפוס], פרק ט. **רשימת קיצורים בסוף המאמר**.
² אחרונים שעסקו בענין בהרחבה: **תוי"ט**, אהלות ז ד-ה; **בית דוד**, אהלות שם; שו"ת **מהרי"ף**, סימנים מח-נא; **מלחמת מצוה**; **אורים גדולים**, לימודים רכג-רכז [סימן מג] (ציון זה מאבא מארי); שו"ת **פנים מאירות**, חלק א, ז; **סדרי טהרה**, קצד כו; **יד דוד**, נדה מב ב; שו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב; **העמק שאלה**, לך"לך ט, אות ו = **מרומי שדה**, נדה מב ב; שו"ת **בית יצחק**, יו"ד ב, סימן צד; **מלחמת שלום** (חכם גדול. עמד על דברים הרבה שלא עמדו בהם לפניו); **רמ"מ כשר**, עמ' שכא; שו"ת **מנחת שלמה** תנינא, סימן עב, סעיף מ; שם, סימן עח; שו"ת **קנה בשם**, ב, צד.

אחרונים שעסקו בענין בקצרה או אגב דרכם: שו"ת **מהר"ש**, אה"ע מא, דף קעה ע"ב-קעו ע"א; שו"ת **ב"ח החדשות**, סימן לה; שו"ת **ארח לצדיק**, יו"ד ד, דף כד ע"א ואילך (תשובת ר"ב הלוי); ריעב"ץ, **בירת מגדל עז**, ברכות שמים, נחל שביעי, כו-לב (על דבריו האריך בשו"ת **קנה בשם**, שם); **שו"ע הגר"ז**, סימן קפג, קונטרס אחרון, ג; **רש"ש**, אהלות ז ד, ד"ה בא"ד שהרי מכיון; ר"ש קלוגר, **קנאת סופרים**, לעמברג תר"כ, דף ב ע"ב, תשובה ג; **חזון איש**, יו"ד צב-לב-לד.

³ ג"ח ולדנברג, 'משנת הבנין ומשנת הבית החיצון', **אסיא** קיא-קיב (מרחשוון תשע"ט), עמ' 132-164 (להלן בקיצור: **משנת הבנין**). מהדורה מתוקנת תופיע ב**בניינה של אשה**, מהדור ג.

החדר הוא הנרתיק (Vagina); **הפרוזדור** – **הבית החיצון** הוא מקום השפתיים הגדולות והקטנות ופרוזדור הנרתיק שבינותן (Labia & Vesibule); **העלייה** היא שלפוחית השתן (Bladder); **הלול** היא השופכה (Urethra).

במאמר הקודם ראינו שקשיים רבים באנטומיה, בלשון ובסוגיות, מתיישבים מאליהם על-פי שיטת הקדמונים. במאמר זה נעמוד על סתירה גדולה בענין שעת הלידה שנתחבטו בה חכמים רבים, ונראה שאף היא מתיישבת מאליה בשיטת הקדמונים. אגב דרכנו נזכה בראיה חזקה לדעת רש"י בפירוש 'הבית החיצון'.⁴

א. סוגיית חולין (בבלי עא א-עב א)

במשנת חולין ד ג שנינו, 'האשה שמת וולדה בתוך מעיה, הושיטה החיה את ידה ונגעה בו – החיה טמאה טומאת שבעה [-טומאת מגע המת], והאשה טהורה עד שיצא הוולד'. בבבלי פירש רבה שהאשה טהורה מפני שזו טומאה בלועה ואינה מטמאה.⁵ והקשו אם כן, למה נטמאה החיה. ואמרו במסקנה בשם שמואל 'טומאה זו אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים' שגזרו עליה טומאה, ומודה בה אפילו ר' ישמעאל הסובר עובר במעי אשה טהור. ביאר רב הושעיא, 'גזירה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוסדוד' ותסבור החיה שעדיין לא יצא ותיגע בו ותיטמא. בהמשך הסוגיה אמרו שהאשה מרגשת ביציאת הוולד, אלא שמחמת טרדת הלידה אינה אומרת למיילדת.

בתוספות הקשו שסוף המשנה 'והאשה טהורה עד שיצא הוולד', סותר למשנת אהלות ז ד: 'אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה [-פקעת של חוט שתי]', כלומר אם העגיל ראש הוולד כפיקה נפתח הקבר, והאשה טמאה אף קודם שיצא הוולד. לפיכך העמידו את משנת חולין בשלא העגיל ראש כפיקה.⁶

רמב"ם⁷ הלך בדרך אחר, והבדיל בין שלושה עניינים: טומאת אהל; טומאת מגע; קבלת טומאה לוולד. משנפתח הקבר נטמא החדר שבו האשה **טומאת אהל** (אם העגיל הראש כפיקה), כאמור במשנת אהלות. משיצא ראש הוולד חוץ לפרוזדוד הריהו **מטמא במגע** וממילא נטמאת האשה, כמבואר במשנת חולין ובתלמודה.⁸ משיצא הוולד כולו לאויר העולם הריהו **מקבל טומאה**, כאמור בתוספתא אהלות ח ח.⁹

⁴ להלן, 'ביאורים בסוגיית חולין', ג.

⁵ רש"י חולין עא ב, ד"ה כי קאמר.

⁶ **תוספות** חולין עא א, ד"ה והאשה; בכורות כב א, ד"ה עד; **פירוש ר"ש**, אהלות ז ד (פירוש אחר, שם ה). יישוב אחר הובא ב**שיטה מקובצת**, בכורות כב א, בשם תוספות חיצוניות, ועיין **רי"ט אלגאזי**, פרק ג, לו (א).

⁷ הל' טומאת מת, כה ח-יב.

⁸ כך ביארו ר"א נחום, **חזון נחום**, אהלות ז ד; הנצי"ב, **עמק הנצי"ב** על ספרי במדבר, עמ'

לדרך הרמב"ם משנת חולין דנה בטומאת מגע, שתלויה ביציאת הראש חוץ לפרוזדוד; ואילו משנת אהלות דנה בטומאת אהל, שתלויה בפתיחת הקבר. לפיכך אין סתירה בין המשניות, ונמצא שמשנת אהלות אינה מענייננו כאן. שיטתו היא הפשוטה והמחזורית, ובדרכו נלך¹⁰.

עלה בידינו שמיצא ראש הוולד חוץ לפרוזדוד, הריהו חשוב כילוד לענין טומאת מגע.

ב. סוגיית נדה (בבלי מב א-ב)

במשנת נדה ה' א' שנינו, 'כל הנשים מיטמות בבית החיצון'. בבבלי הביאו ברייתא: 'תנו רבנן, הנדה והזבה והשומרת יום כנגד יום והיולדת, כולן משמאות בפנים כבחוץ', היינו בבית החיצון. והקשו שהיולדת אינה עומדת בפני עצמה – אם ילדה בימי נדה הריהי נדה, ואם בימי זיבה הריהי זבה. במסקנה העמידו בלידה יבשה שלא יצא בה דם¹¹. ואמרו 'לידה יבישתא, מאי מטמאה בפנים כבחוץ איכא [-והרי אין דם]? כגון שהוציא הולד ראשו חוץ לפרוזדוד. וכדבר הושעיא, דאמר רב הושעיא גזירה שמא יוציא ראשו חוץ לפרוזדוד'.

כלומר כאשר הולד מוציא ראשו חוץ לפרוזדוד, נמצא הראש במקום שדינו 'בפנים כבחוץ' – בבית החיצון, וכבר בעודו שם הריהו חשוב כילוד ונטמאת אימו טומאת לידה (שאינה תלויה בדם)¹². מן הסוגיה מוכח שדין היולדת כדין שאר הנשים המנויות בברייתא, ואין לחלק בינות¹³.

קפ, ובקצרה **במרומי שדה**, בכורות כב א (ושם הקשה על פירוש התוספות); **מלחמת שלום**, ענף א, ט-י; **חידושי הגר"ז**, בכורות כב א. בפירוש זה מתיישבות רוב הקושיות שהקשו האחרונים על הרמב"ם, ובראשם בעל **תוי"ט**, אהלות ז ד-ה (ראה הציונים ברמב"ם מהד' פרנקל, **ספר המפתח**. ויש להוסיף עליהם הרבה, כגון **מלחמת מצוה**, עמ' רפב-רפח). על הקושי שכבר נטמאה האשה באהל קודם שיצא הוולד וטימאה במגע (מלחמת מצוה, עמ' רפג), השיב הנצי"ב שהנדון ביולדת בחצר (**עמק הנצי"ב**, שם).

לא מצאתי שעמדו בדבר. הדברים מדוקדקים היטב בלשון התוספתא 'אין לולד טומאה' – ולא 'אין הולד מטמא'. בזה מיושבת הסתירה בין הלכה יא, בה הצריך הרמב"ם יציאה 'לאויר העולם', לבין הלכה יב, שם כתב שהוולד מטמא את החיה 'משיצא לפרוזדוד': הלכה יא עוסקת בקבלת טומאה, והלכה יב עוסקת בטימוי. מתיישבת בזה גם קושיית ר"ש, אהלות ז ה, דר' מאיר אדר' מאיר. בתוספות חולין הנזכר, פירשו את התוספתא לפי דרכם שביארנו למעלה.

האחרונים שעסקו בענייננו האריכו הרבה במחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא על עובר מת במעי אשה (**ספרי במדבר**, קנז; **בבלי חולין** עב א). לדרך הרמב"ם אין המחלוקת מענייננו ועל כן לא נדון בה.

לידה כזו אפשרית במקרה (נדיר), שבו שק השפיר נותר שלם ויוצא עם הוולד בתוכו, והשליה לא נפרדת לפני יציאת הוולד. במקרה כזה יתכן שייצא דם רק כאשר תיפרד השליה מרירת הרחם לקראת יציאתה.

וכן פסק רשב"א: 'ולא סוף דבר שיצא לחוץ ממש, אלא משיצא חוץ לפרוזדוד הרי זה כילוד לכל דבר' (**תורת הבית**, בית ז שער ו [כח ע"ב]. מובא ב**טור ושו"ע**, יו"ד קצד י). לכאורה סבר רב הושעיא כרבא 'אותו מקום של אשה בית הסתרים הוי', וכבר אין הוולד בלוע. אך ראה להלן, 'ביאורים בסוגיית נדה', א.

עיי' **מלחמת מצוה**, עמ' שטו-שטז, כנגד ר"י הלוי, שם, עמ' רפו.

בעלי התלמוד הביאו את דברי רב הושעיא בסוגיית חולין על טומאת מגע המת, לענין סוגייתו הדנה בטומאת לידה. מכאן שהמקום בו נטמאת היולדת טומאת לידה, הוא הוא המקום בו היא נטמאת טומאת מגע – חוץ לפרוודוד¹⁴.

בהמשך הובא מעשה ברבא, שהסיק מציוץ הוולד שיצא ראשו חוץ לפרוודוד, ומנה את ימי המילה משעה זו – כרב הושעיא¹⁵. למדנו שדין היולדת ודין הילוד שווה, ולגבי שניהם הלידה היא בשעה שהוציא ראשו חוץ לפרוודוד.

ג. סוגיית בכורות (בבלי מו א-ב)

במשנת בכורות ח א שנינו, 'ואי זה הוא בכור לנחלה [לירושא] ואינו בכור לכהן [לפדיון]. הבא אחר הנפלים – שיצא¹⁶ ראשו חי, וכן תשעה שיצא ראשו מת ... הבא אחריהן בכור לנחלה ואינו בכור לכהן'.

המשנה מבדילה בין דיני הבכורה: בכורה לענין ירושה הולכת אחר ראשון שנולד לאב, ובכורה לענין פדיון הולכת אחר פטירת רחם האם. לפיכך, אשה שתאומים בבטנה ובחודש שמיני יצא ראשו של אחד מהם חי וחזר פנימה ומת¹⁷, ובחודש תשיעי קדם אחיו ונולד¹⁸; וכן בן תשעה מת שיצא ראשו וחזר, וקדם אחיו ונולד – הרי אלו האחים בכורות לנחלה, שהנפל אינו חשוב לנחול; ואינם בכורות לפדיון, לפי שהנפל פטר את רחם האם¹⁹.

בבבלי הובאו דברי שמואל, 'אין הראש פוטר [את הרחם] בנפלים'. כלומר לענין פדיון הבן צריך שייצא רוב גופו של הוולד המת, ולא די ביציאת הראש. על שמואל הקשו ממשנה שדנה ביציאת הראש לענין חישוב

¹⁴ עיין רש"י, ד"ה דאמר.

¹⁵ כפשוטו השואל הדיוט היה וידע רק שהנולד בשבת נימול בשבת, ובא לשאול בשבת השנייה מפני שבערב שבת הקודמת ציץ הוולד קודם שנולד לגמרי. עיין שו"ת מהרי"ף, סימן מט, ד"ה והנכון; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (כט).

¹⁶ על הגרסה 'אף על פי שיצא' ראה בניינה של אשה מהדורה ג, פרק ט, במקום המקביל לכאן.
¹⁷ חזרת הראש עם שהייה עד הלידה נזכרת כבר בספרא שמיני, פרשה ב, ט. בימינו אין זה מצוי מפני שיש דרכים לזירוז הלידה.

¹⁸ הריון עם שני שקי שפיר, שאחד מהם הקדים ופקע בחודש שמיני, והשני נותר שלם עד לתשיעי. [הערת ד"ר מלאך: תוארו מקרים של תאומים שאחד נולד כחודשיים לפני אחיו.]

¹⁹ על פי רמב"ם, הל' ביכורים יא טו; הל' נחלות ב י [בהל' נחלות שינה הרמב"ם את הלשון כך שיסוב גם על מקרה שלא היו תאומים, מאחר שענין התאומים נוגע רק לפטירת הרחם. עיין רי"ט אלגאזי, ס (א); והשווה רמב"ן, חולין סח א]. רש"י פירש בתאומים שאחד כלו חדשיו ואחד לא כלו חדשיו (בכורות מו א, ד"ה הבא; חולין סח א, ד"ה נפל). מבחינת המציאות, יש להעמיד דברי רש"י באשה שקשתה ללדת בסוף חודש שמיני והוציא הנפל ראשו והחזירו, אחר כמה ימים יצא אחיו בתחילת תשיעי, ואחרי נולד הנפל מת. עיין בבלי נדה כז א; חתם סופר, חולין סח א, ד"ה הבא אחר; אור גדול, למשנתנו.

ימי טהרה וטומאה של יולדת. הרי למדנו שדין בכור לפדיון ודין היולדת שווים.²⁰ למסקנה הראש פוטר אף בנפלים, ואין הלכה כשמואל²¹.

ד. סוגיית יבמות (בבלי עא א-ב)

בסוגיה זו ביקשו האמוראים מקרה שבו נתחייב תינוק במילה קודם זמן אכילת הפסח, ונתעכבה המילה מטעם כלשהו, וסר העיכוב בין שעת עשיית הפסח לשעת אכילתו. רב שרביא העמיד בוולד ש'הוציא ראשו חוץ לפרוזדור' שמונה ימים קודם הפסח ומאז חשוב כילוד, ונולד לגמרי בין עשיית הפסח לאכילתו ונתחייב במילה מיד. על זאת הקשו מן הברייטא שמתארת את יציאת הוולד 'לאויר העולם'.²² אם כן, יציאה חוץ לפרוזדור היא למקום שגלוי לאויר העולם. וכך כתב ר' יואל הלוי, אבי ראבי"ה: '... לא הוציא וולד ראשו חוץ לפרוזדור, דהיינו לאויר העולם'.²³

מלבד הדברים המפורשים בסוגיה זו, הביא רא"ל צינץ ראיות וידיים מוכיחות שסתם יציאת ראש היא לאויר העולם.²⁴

ה. סתירת הסוגיות ומחלוקת האחרונים

מן הסוגיות שהבאנו עולים שלושה גדרים במקום אליו מוציא הוולד ראשו: א. הוא 'חוץ לפרוזדור' (סוגיות חולין, בכורות ונדה); ב. הוא הבית החיצון שדינו 'בפנים כבחוף' (סוגיית נדה); ג. היציאה היא 'לאויר העולם' (סוגיית יבמות).

²⁰ כך פשטות הסוגיה, גם בהמשכה שלא הובא כאן. זו דעת רוב האחרונים, שדין הלידה שווה בכל (ר"מ נ' חביב, **מלחמת מצוה**, עמ' רפ; ר"י הלוי, **מלחמת מצוה**, עמ' רפז-רפח, רצה, שז-שח; שו"ת פנים מאירות, חלק א, ז; שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, צד, ג-ד; שו"ת אחינעז, חלק ג, סימן סד; **חזון איש**, יו"ד צב לב). ר"א הלוי ושעמו ביקשו להבדיל בין לידה לענייני טומאה וזמן המילה, לשאר עניינים (**מלחמת מצוה**, עמ' רעה, רפ, שיט, שלא; **מלחמת שלום**, ענף ג, יז. בסדרי טהרה, קצד כו, ד"ה ומה שהקשה, הביא דעה זו ונסתפק בה). על זאת כתב **בחזון איש**, שם: 'לכאורה הדבר זר מאד לחלק בדבר שאין לו שרש בגמ', וכגון דא לא הוו סתמו לן סתומי, ודרשת ההיקש לנדה אין אנו יכולין לדרוש מעצמנו כהאי ... אלא לכל דבר הרי הוא כילוד'.

²¹ עיין עוד בבבלי נדה כט א. המשך הסוגיה לענין פדחת, יובא להלן.

²² בבלי נדה ל ב; ויקרא רבה יד ח. במקורות אלו נאמר שבשעת ההריון פי הוולד סתום וטיבורו פתוח, ובשעה שהוולד יוצא לאויר העולם 'נפתח הסתום ונסתם הפתוח' – הפה נפתח לינוק, והטיבור נסתם. על זאת שאלו ביבמות כיצד ייוון הוולד במשך שמונת הימים ששהה במעי אימו, משעה שהוציא ראשו עד ללידה (כך ביארו מהר"ם לובלין, יבמות שם [ועיין ערוך לגר שם; מרומי שדה, נדה מב ב]; **מלחמת מצוה**, עמ' רעו). ראה עוד להלן, 'ביאור בסוגיית יבמות'.

²³ ראבי"ה, סימן תתצה; אור זרוע, הל' מילה קג. רמ"א הביא את התשובה בדרכי משה, יו"ד רסב; ובהגהה לשו"ע, יו"ד רסב ד. ועיין שו"ת מהר"י וייל, סימן כה; **מלחמת מצוה**, עמ' שז-שיח; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (לב).

²⁴ שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (א). שתיים מהן בקצרה: א. הלשון 'משינאו קרני ראשו' (בבלי נדה כט א) מוכיח שהיציאה נראית לעין. ב. במשנת נדה ג ט נאמר שהיוצא מחותך או מסורס חשוב כילוד 'משינא רובו', וזה ודאי לאויר העולם שהרי הבית החיצון אינו ארוך כבדי להחזיק את רוב הגוף.

והנה, בין הסוגיות והגדרים העולים מהן יש לכאורה סתירה גדולה: מסוגיית נדה מוכח שהוולד חשוב כילוד כאשר ראשו חוץ לפרוזדוד (גדר א), בבית החיצון שדינו בפנים כבחור (גדר ב). ברם בסוגיית יבמות מפורש שחוץ לפרוזדוד היינו לאויר העולם (גדר ג), כלומר בחוץ לגמרי.

מסתירה זו יצאה מחלוקת האחרונים בקביעת שעת הלידה. אלו דוחקים לסוגיית נדה, ופוסקים שהלידה בשעה שהראש יצא לאויר העולם לגמרי²⁵; ואלו דוחקים לסוגיית יבמות, ופוסקים שהלידה כבר בצאת הראש לבית החיצון²⁶.

אם רצוננו לדעת להיכן יציאת הראש, עלינו אפוא לבקש מקום שמתקיימים בו שלושת הגדרים בלא סתירה. אלא שתחילה עלינו לברר את משמעו של הגדר הראשון.

ו. פירוש 'הוציא ראשו חוץ לפרוזדוד'

שני פירושים

משמעו הפשוט של הלשון הוא 'הוציא ראשו אל מחוץ לפרוזדוד', כפירוש תוספות ורשב"ץ²⁷. כך סברו האחרונים רובם ככולם.

²⁵ כך פסקו רוב האחרונים. על הדוחק בסוגיית נדה לדעת הסוברים שיציאת הראש היא לאויר העולם, עיין ר"א הלוי, **מלחמת מצוה**, עמ' רעד-רעה, שטו-שטז.

כמה אחרונים פירשו שהראש בחוץ לגמרי והגוף עדיין בפנים **בבית החיצון**, וזהו 'בפנים כבחור' (**מהרש"א** נדה מב ב; **בית דוד**, אהלות ז ד, דף ק ע"ב; **אורים גדולים**, סימן מג, לימודים רכה-רכו; שו"ת **פנים מאירות**, חלק א, ז; וביתר ביאור שו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב [ה]). הדברים קשים מאוד: א. כאשר הראש יוצא תחילה הלידה הולכת אחר הראש (משנת נדה ג ה), ומה ענין הגוף לכאן (עיין **יד דוד**, נדה מב ב). ב. הבית החיצון – יהא פירושו אשר יהא – אינו יכול להחזיק את כל הגוף ואף לא את רובו, ונמצא שהגוף בפנים ממש ולא 'בפנים כבחור'. ג. 'בפנים כבחור' נאמר אף בנדה וזבה, ובהן ודאי הלשון מוסב על גוף האשה ולא על הרם, שהוא המקביל כאן לוולד (עיין **מלחמת שלום**, ענף א, ג). עוד נעיר כי רש"י ודאי לא סבר כפירושם, שכן כתב 'דאכתי **ראשו בפנים הוא** דהיינו בית החיצון...'

ר"י הלוי כתב שכאשר הראש בין הירכיים הוא קרוי 'בפנים כבחור' (**מלחמת מצוה**, עמ' רפח ואילך). זה דוחק גדול, וגם הוא אינו שווה לנדה וזבה. הדברים אף נסתרים מגופי השמועות, כדלהלן. לפירוש רש"י ותוספות בחולין סח א ובכורות מו ב, הפרוזדוד שם הוא בין הירכיים ולא פרוזדוד הרגיל שבנדה: אילו לא השמיעונו המשניות, היינו סוברים לחלק בין לידת בהמה, שראש הוולד יוצא גלוי ולפיכך נחשב מיד כילוד, לבין לידת אשה, שהראש נסתר בין הירכיים ולא ייחשב ילוד עד שייצא רוב גופו. אך גם לפירושם, למסקנה השמיעונו המשניות שאשה ובהמה שוות ובשתייהן הלידה נקבעת על פי יציאת הראש בלבד, על אף שבאשה הוא יוצא לבין הירכיים. נמצא שאין משמעות למקום הירכיים לענין קביעת שעת הלידה.

שני אחרונים ביקשו לפרש שאותו מקום גופו נקרא פעם בשם 'פרוזדוד' ופעם בשם 'מקור' או 'רחם' (**חידושי חתם סופר**, נדה מב ב; **חזון איש**, יו"ד צב לב). אף זה לא מסתבר כלל.

²⁶ על הדוחק בסוגיית יבמות לדעת הסוברים שיציאת הראש היא לבית החיצון, עיין ר"י הלוי, **מלחמת מצוה**, עמ' שד-שר; שו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב (ז). גם דיחוקו הגדול של בעל **מלחמת שלום**, ענף א, ה, לא מסתבר.

²⁷ **תוספות** חולין סח א, ד"ה אדם; בכורות מו ב, ד"ה דאדם; נדה מב ב, ד"ה שהוציא; **תוספי הרא"ש**, שם; **פסקי רשב"ץ**, עמ' מו. ועיין **מהרש"א**; **מלחמת מצוה**, עמ' רפח, ד"ה תו איכא; **חזון איש**, יו"ד צב לב.

לעומת זה כתב ריטב"א: 'פירוש, שהוציא לחוץ דהיינו פרוזוד'.²⁸ לדרכו יש לקרוא 'שהוציא ראשו חוץ' – לפרוזוד, כלומר הוציא את ראשו לחוץ, אל הפרוזוד עצמו – ולא אל מחוצה לו כפירוש התוספות. פירוש זה רמז בדברי ראשונים נוספים.²⁹

על שום מה שינו בעלי הפירוש השני והוציאו את הלשון מפשוטו? מסתבר שלדעתם הבית החיצון הוא הפרוזוד.³⁰ מאחר שהציאה היא אל הבית החיצון (כמפורש בסוגיית נדה), על כרחך יש לפרש שהוציא ראשו אל הפרוזוד.

דעת רש"י

רש"י, נדה מב ב: 'כגון שהוציא ולד ראשו חוץ לפרוזוד. ואולד קאמר';³¹ דאע"ג דאכתי ראשו בפנים הוא דהיינו בית³² החיצון, הוי כילוד וטמאה לידה. וכרב אושעיא דאמר חוץ לפרוזוד ילוד הוי.

מב ב: 'פירוש שהוציא לחוץ דהיינו פרוזוד, מדקתני ליה גבי דם נדה וגבי זבה דמיירי בהכי'. כלומר יולדת שנויה בברייתא עם נדה וזבה, והרי בהן הרים מטמא בפרוזוד כלשון משנת הבנין 'נמצא בפרוזוד'; על כרחך יש לפרש 'שהוציא לחוץ דהיינו פרוזוד'. על ראיית ריטב"א עמדו כבר בתוספות, ותירצו שני תירוצים: א. נמצא בפרוזוד ספיקו טמא רק משיצא חוץ לפרוזוד. על תירוצ זה יש להקשות מן התוספתא נדה ג ט דם הנמצא בפרוזוד... והוציא מן החדר...'. התוספתא ביארה שדם החדר מטמא רק ביציאתו מן החדר אל הפרוזוד, ואילו בפרוזוד גופו לא ביארה 'הוציא מן הפרוזוד'. הרי למדנו שהדם מטמא בעודו בפרוזוד. ב. 'יש לחלק בין לידה לדם נדה' (ביאור במלחמת מצוה, עמ' רעה, שכ). אמנם קשה לחלק במה שהשוו המשוה והברייתא בפירוש: 'כל הנשים מיטמאות בבית החיצון'; 'הנדה והזבה... והיולדת כולן מטמאות בפנים כבחון' (עיין מלחמת שלום, ענף א, ג). לעומת זה דברי ר' אלחנן בתוספות חיצוניות (שיטה מקובצת, בכורות מו ב, ד"ה תוס' ד"ה דאדם) יכולים להתיישב יפה עם פירוש ריטב"א.

כך עולה מכל דברי תוספות ר"ד, נדה מב ב, ד"ה כל הנשים, כגון: 'דפרוזוד לא הוי מקומו בלוע, אבל מן הפרוזוד ולפנים הוי מקומו בלוע... גבי עובר חשבינן לפרוזוד כבחון...'. אור זרוע, הל' נדה, סימן שמ: '... יחבינן לה ימי טוהר מיום שמיני להוצאת הראש לפרוזוד'. רמב"ן, הלכות נדה, ז ו: 'אי איפשר שלא הוציא ראשו לחוץ לפרוזוד הרחם' (דפוס ראשון [תורת שלמים, ויניציאה תק"א, נ ע"א]; כ"י לונדון, BL Add. 26894 [ל' של 'לחוץ' נגרדה. כנראה סבר המגיה שזו טעות]). רבנו ירוחם, אדם וחיה, נתיב א חלק ב, יג ע"ד, בשם רמ"ה: 'הוציא ראשו לפרוזוד בית הרחם'; ושם, יד ע"ב: '... בודאי הוציא ראשו לפרוזוד קודם שהחשיך'. הלכות דרב אבא, עמ' 563: 'ולענין שאילתא אמר רבא, אם אינא [אינה] יכולה להלך בידוע שהוציא ראשו לפרוזוד' [הלשון נעתק בהלכות גדולות] (מהד' מכון ירושלים, עמ' קמח; מהד' הילדסהיימר, א, עמ' 208), ובתשובה"ג חמדה גנוזה, סימן לג, ובשניהם: 'חוץ לפרוזוד'. ברם גוף הדברים מוכיח שפירשו כריטב"א. עיין מלחמת שלום, ענף א, טו.

מן האחרונים פירש כך רא"ל רבינובניץ, דף נו ע"א, ד"ה וילדה זכר (והשווה שם, עז ע"ב, שיטה א). בייחוד עמד על פירוש זה ומשמעו לענייננו בעל מלחמת שלום, ענף א, יב-יג. גם בחזון איש נטה לפירוש ריטב"א (יו"ד צב לג; אהלות יט א = יו"ד ריד, לדף סט [א]). בתו"ט, אהלות ז ד, כתב כפירוש ריטב"א מטעם אחר (וראה למעלה, 'סוגיית חולין' והערה 8). ועיין בית דוד, אהלות שם, דף צט ע"ב ואילך; העמק שאלה, לך"לך ט, אות ו; רמ"מ כשר, עמ' שכא.

³⁰ משנת הבנין, סעיפים 13-14, עמ' 152-155.

³¹ ואולד קאמר (כ"י גינצבורג 1452. וכן העתיק לנכון במלחמת מצוה, עמ' רעד, שטו).

מלשון רש"י משמע לכאורה שהבית החיצון והפרוזדוד הם שני מקומות, והראש יוצא מן הפרוזדוד אל הבית החיצון. ברם רש"י גופו כתב בכמה מקומות שהבית החיצון הוא הפרוזדוד.³³

לפיכך נראה שאף כאן כיוון רש"י בשני הכינויים לאותו מקום: בתחילה קראו 'בית החיצון' לרמז שכבר שם נטמאת היולדת כאמור בברייתא, ולבסוף נשתמש בלשון רב הושעיא 'חוץ לפרוזדוד'. וכך פירשו את סוגייתנו בתוספות.³⁴

לדברי רש"י הראש עדיין בפנים כאשר הוא בבית החיצון – בפרוזדוד. אם כן פירש את הלשון כריטב"א: 'שהוציא ראשו חוץ – לפרוזדוד', אל הפרוזדוד עצמו.³⁵ ולא כפירוש התוספות.³⁶

דעת רמב"ם

גם רמב"ם כתב 'גזירה שמא תגע בו משיצא לפרוזדוד'.³⁷ אלא שלשיטתו הפרוזדוד והבית החיצון הם מקומות נבדלים.³⁸ על כרחך טעמו שונה מרש"י וריטב"א, ונראה שכך הוא:

לשיטת רמב"ם הגבול בין הבית הפנימי לבית החיצון הוא באמצע צוואר הרחם.³⁹ מאחר שלשיטתו צוואר הרחם הוא הפרוזדוד, נמצא שהבית החיצון מתחיל כבר באמצע הפרוזדוד. לכן הוכרח הרמב"ם לפרש 'לחוץ

דאן לך קאמ' (כ"י פארמה 2903. הניקוד ממני). ואוילד קאמר (כ"י פארמה 2756). ואוילד. וקאמר... (דפוסים; כ"י אינסברוק 291).

32 בית (כ"י גניצבורג 1452; פארמה 2903; פארמה 2756). בבית (דפוסים; כ"י אינסברוק 291).

33 משנת הבנין, עמ' 153 הערה 57.

34 תוספות חולין סח א ובכורות מו ב, כתבו שפרוזדוד בסוגיית נדה הוא הבית החיצון, ודבריהם אליבא דרש"י. כך סברו גם תוספות נדה מב ב, בתירץ השני (עין ערוך לנר, נדה מב ב; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב [ט]).

35 להלן, ד"ה דצוין, כתב רש"י 'שמעתי את הולד צועק בתוך המעינים'. כלומר וגופו היה עדיין בתוך מעי אמו, שהרי כאשר הראש בתוך הגוף אינו יכול לצעוק; וזו ראייתו של רבא כפי שיתבאר להלן.

36 במאמרי 'משנת הבנין ומשנת הבית החיצון – תשובה לביקורת', אסיא קיג-קיד (אייר תשע"ט), עמ' 212, כתבתי שיש לבאר דברי רש"י באופן שהוולד הוציא ראשו והחזירו פנימה. עתה שבתי וראיתי שאין לזה צורך, ואף בעל שו"ת פנים מאירות שנשמכתי עליו כתב 'ולולי פירוש רש"י הייתי מפרש...'.
37 הל' טומאת מת, כה יב. בתוי"ט, אהלות ז ד, כתב שזו טעות סופר וצ"ל 'חוץ לפרוזדוד'. ברם בכל כה"י המדויקים חסרה התיבה 'חוץ'. ועיין מלחמת מצוה, עמ' שיח, ד"ה ואמנם; שו"ע הגר"ז, יו"ד קפג, קונטרס אחרון, ג; שו"ת משיבת נפש, יו"ד כב (כג).

38 בהל' נחלות ב ב, כתב הרמב"ם 'ואם יצאת פדחתו בחיי אביו, אע"פ שלא יצא כל ראשו לאויר העולם אלא לאחר מיתת אביו...', וזו לכאורה סתירה לדבריו בהל' טומאת מת. שמא לשיטתו יש לחלק בין דין בכור לנחלה לשאר דינים, כשיטת ר"א הלוי (למעלה הערה 20). אלא שמן הסוגיות משמע בהיפך (שם), וצ"ע.

38 לשיטת רמב"ם א – צוואר הרחם והנתיק. לשיטת רמב"ם ב – שני חלקי הנתיק (משנת הבנין, פרק ב).

39 משנת הבנין, סעיף 2, עמ' 137. לשיטת רמב"ם ב הגבול באמצע הנתיק.

דהיינו פרוזדור', כלומר לחלק החיצון של הפרוזדור⁴⁰. [לדרכו יש להקשות שבשעת לידה צוואר הרחם נמחק לגמרי עד שנעשה הרחם כולו חלל אחד, וקשה לכנות דבר זה בשם 'יציאה לפרוזדור'].

עלה בדינו שלדעת רוב הראשונים הפירוש 'הוציא ראשו לחוץ, אל הפרוזדור'.

ז. שיעור יציאת הראש

במשנת נדה ג ה שנינו, 'יצא מחותך או מסורס, משיצא רובו הרי זה כילוד. יצא כדרכו [-כשראשו יוצא תחילה], עד שיצא רוב ראשו. אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו [-מצחו]⁴¹,⁴². בבבלי בכורות מו ב, 'אמר ר' שמעון בן לקיש, פדחת פוטרת בכל מקום [-לכל הדינים] חוץ מן הנחלה. מאי טעמא, כי אמר רחמנא. ור' יוחנן אמר אפילו לנחלה. הלכה כר' יוחנן⁴³'.

במנחם הרגיל בלידה, פני הוולד כלפי גב האם⁴⁴. בעת הלידה יוצא תחילה הקודקוד ורוב מקום השיער, ואחר נראית הפדחת-המצח. שלב זה שבו הקוטר הרחב ביותר בראש מוקף עלידי השפתיים, קרוי בלעז Crowning – הַכְתָּרָה⁴⁵, ובו יוצא רוב הראש⁴⁶. אליו כיוונו חכמים כשאמרו 'אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו'. עוד אמרו בירושלמי נדה ג ה, 'ר' זעירא מחוי לחברייא, פדחתו וגולגולתו'; והן הן הדברים. בהמשך נבאר את גדר ההלכה ביתר פירוט.

[לענין פדיון ולענין ירושה הזכיר הרמב"ם 'פדחת' סתם⁴⁷. אך לענין טומאת לידה כתב 'משתצא רוב פדחתו הרי זה כילוד' (הל' איסורי ביאה י ו). בדברי חכמים שבידינו לא נמצא מקור לדברים, והם נסתרים לכאורה מלשון המשנה 'אי זה הוא רוב ראשו, משתצא פדחתו' – כלומר 'יציאת הפדחת כולה היא יציאת רוב הראש, כפי שביארנו⁴⁸'. בכסף משנה הביא שבספר מוגה נמחקה התיבה 'רוב', וכך פסק בשולחן ערוך.⁴⁹]

⁴⁰ פירוש אחר לגמרי כתבו בשו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב (כב); **מלחמת שלום**, ענף א, ח (ובקיצור שם יא). כמדומה קרובים דבריהם להיות שווים.

⁴¹ כך פירשו כל המפרשים בלא חולק. הפירוש מוכח מן הבבלי, יבמות קכ א; מכות כ ב.

⁴² זו דעת ר' יוסי בתוספתא נדה ד יד, והמשנה סתמה כמותו. ועיין ברייתא בבבלי שם כט א.

⁴³ **רמב"ם**, הל' נחלות ב ב, י; **רמב"ן**, **הלכות בכורות**, פרק ח; **רשב"א**, **תורת הבית**, בית ז שער ו (כח ע"ב-כט ע"א).

⁴⁴ ראה **וויליאמס**, עמ' 422; **מדרוך מרק**, עמ' 1180.

⁴⁵ **וויליאמס**, עמ' 517 ואיור 1-27. לאיור מן הצד ראה שם, עמ' 428 מס' 5.

⁴⁶ היינו יותר ממחצית הראש. ראה באיור מן הצד הנ"ל.

⁴⁷ 'ומשתצא פדחתו' (הל' ביכורים יא טו); 'ואם יצאת פדחתו' (הל' נחלות ב ב).

⁴⁸ **שמלה חדשה-תבואות שור**, יו"ד יד ו; **רש"י**, בכורות מו ב ונדה כח א. כמה אחרונים כגון **ש"ך**, יו"ד יד א, כתבו שדי ברוב הפדחת מדין רובו ככולו. אך הדברים נסתרים מן המשנה כפי שביאר **בתבואות שור** שם. **ב"ח**, יו"ד קצד כה, כתב שהרמב"ם פסק כדברי האומרים 'משיצא קרני ראשו' (בבלי נדה כט א), כפירוש רש"י 'גובה ראשו שאצל העורף'. ברם דברי

ח. מסקנה: יציאת הראש כיצד

אחר שביררנו כי הפירוש העיקרי הוא 'הוציא ראשו לחוץ', אל הפרוזדוד, הבה נשוב לסתירת הסוגיות. כזכור עמדנו על שלושה גדרים במקום אליו יוצא הראש: א. 'לחוץ אל הפרוזדוד'; ב. 'בפנים כבחוץ'; ג. 'לאויר העולם'.

לשיטת רמב"ם א (רמב"ם עצמו) הפרוזדוד הוא צוואר הרחם, שאינו גלוי לאויר העולם. לשיטת רמב"ם ב הפרוזדוד הוא סוף הנרתיק, פנימה למקום שראש האבר מגיע אליו בשעת גמר ביאה, ואף מקום זה אינו גלוי לאויר העולם. נמצא שלשיטות הרמב"ם אכן הגדר השלישי סותר לשני הראשונים, ולא מצאנו לסתירה יישוב הגון.⁵⁰

אבל בשיטת הקדמונים בטלה הסתירה מאליה: הפרוזדוד הוא מקום השפתיים, וכאשר יוצא אליו הראש הריהו כילוד. כאמור יציאת הפדחת, ההכתרה, היא יציאת רוב הראש ובה נקבעת שעת הלידה לכל דיניה. אלא שמקום השפתיים אינו עמוק (2-3 ס"מ) ואינו מחזיק את רוב הראש. נמצא שכאשר יוצאת הפדחת – החלק האחרון שיוצא בהכתרה – אל בין השפתיים, עומד הקודקוד באויר העולם ממש. והרי שני הדברים עולים בקנה אחד: הראש יוצא לחוץ אל הפרוזדוד, וגם לאויר העולם ממש.⁵¹

כאשר הפדחת בין השפתיים (במבט מן הצד) נחשב כבר הוולד כילוד – 'בפנים כבחוץ', על אף שההכתרה עדיין לא הגיעה לסיומה.⁵² במצב זה אפשרית חזרה של הראש פנימה, לאחר שהעובר חשוב כילוד.⁵³

כמה מפרטי הסוגיות טעונים יישוב נוסף. נפנה עתה לבארם.

ביאורים בסוגיית חולין

א. רב הושעיא אמר שמייילדת הנוגעת בוולד מת טמאה מדברי סופרים משום מגע המת, 'גזירה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוסדוד'. פירש רש"י, 'פעמים שהולד מוציא ראשו חוץ לפרוזדוד והרי הוא כילוד ומטמא, וכסבורה חיה שעדיין הוא במעיה ואתי לטהרה'. כלומר הפדחת יוצאת אל מקום השפתיים, ומאחר שמקום זה אין לו עומק ואף נתון בין הירכיים,

הרמב"ם לענין פדחת וירושא סותרים לפירושו (עיין עוד השגות ר"י הלוי, **מלחמת מצוה**, עמ' רצו-רצז, ואכמ"ל). ועיין **בדק הבית וב"ח**, חו"מ רעז.

⁴⁹ **כס"מ** על אתר = **בדק הבית**, יו"ד קצד י; שו"ע שם. מן הספרים המדויקים נראה שהרמב"ם אכן כתב 'רוב פדחתו', וצ"ע (ראה מדור שינויי הנוסח במהד' פרנקל; **רמב"ם מדויק** [ר"י שילת]).

⁵⁰ ראה למעלה הערות 25-26.

⁵¹ מעין זה מצאתי בשו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב (ו, ח, יא).

⁵² כלומר מדובר על **פעולת** ההכתרה – תהליך יציאת המצח, להבדיל מ**תוצאת** ההכתרה – יציאת המצח בפועל לאויר העולם. הפעולה עשויה להימשך כמה שעות, בייחוד ביולדת מבכרת.

⁵³ כנזכר בדברי חכמים (ראה למעלה בסמוך להערה 17). לאחר השלמת ההכתרה הראש אינו חוזר פנימה.

פְּעָמִים אֵין הַמַּיִלְדֶּת מִבְּחִינַת בְּכִירוּת וּסְבוּרָה שְׁעִדִּין לֹא יֵצֵא⁵⁴; לְהַבְדִּיל מִבְּהֵמָה 'שְׂרָחַם שְׁלָה גְלוּי דְּכִי מִפִּיק חֲזִי לִיה'.

ב. 'אִשָּׁה מְרֻגֶשֶׁת בְּעֵצְמָה' – הָאִשָּׁה מְרֻגֶשֶׁת הֵיטֵב אֶת הַהִכְתָּרָה מִפְּנֵי שֶׁבָּה יוֹצֵא הַקּוֹטֵר הָרַחֵב בִּיּוֹתֵר שֶׁל הָרָאשׁ, וְלֹאֲחִרְיָה פּוֹחַת בְּהִרְבָּה לַחֵץ הוֹלֵד עַל הָאֵגֶן. נָשִׁים רַבּוֹת חֲשׁוֹת בַּעַת הַהִכְתָּרָה צְרִיכָה עֲזָה מִחֲמַת מִתִּיחַת הָרַקְמוֹת.

ג. עַל דִּין זֶה פֵּיט ר' אֶלְעָזָר הַקָּלִיר: 'הַמֵּת בְּבֵית אִינוּ מִטְמָא. יֵצֵא מִמֶּנּוּ אוֹתוֹ מִטְמָא'⁵⁵. פִּירֵשׁ רַבְּנּוּ שְׁמַעִיָּה, תַּלְמִידוֹ הַגְּדוֹל שֶׁל רִשִׁי: 'מֵת עוֹבֵר בְּמַעֵי אִשָּׁה, אֵין הַבֵּית מִטְמָא – אֵין הָאִשָּׁה טְמָאָה, דְּטוּמָאָה בְּלוּעָה הִיא וְלֹא מִטְמָאָה כְּדִנְפָקָא לֶן בְּשַׁחֲטָת חוּלִין. יֵצֵא מִמֶּנּוּ אוֹתוֹ מִטְמָא – יֵצֵא מִן הַבֵּית, מִן הָרַחֵם, אוֹתוֹ הַבֵּית מִטְמָא מִפְּנֵי שְׁנֵגַע בְּשַׁפְתֵי הָרַחֵם מִבְּחוּץ וְיֵצֵא מִתּוֹרַת בְּלִיעָה. רַבּוֹתֵינוּ קְרָאוּ לְבִטָּן שֵׁם בֵּית...'⁵⁶. כְּלוּמָר הַמָּקוֹם שֶׁבּוֹ נִטְמָאָה הָאִשָּׁה בְּמַגַּע הוּא 'שַׁפְתֵי הָרַחֵם מִבְּחוּץ' – הַשַּׁפְתִּים הַסּוּגְרוֹת עַל הַנִּרְתִּיק מִבְּחוּץ⁵⁷, שֵׁם יֵצֵא הָעוֹבֵר מִתּוֹרַת בְּלוּעָה.

כִּזְכוּר לְמַדְנּוּ מִסּוּגִיַּת נִדָּה שֶׁמִּקּוֹם טוּמָאָה מִגַּע הוּא הוּא מָקוֹם טוּמָאָה יוֹלֶדֶת⁵⁸. אִם כֵּן 'שַׁפְתֵי הָרַחֵם מִבְּחוּץ' הֵן הַבֵּית הַחִיצוֹן שֶׁבּוֹ נִטְמָאָה הַיּוֹלֶדֶת, וְהִרִי לָנוּ רֹאיה גְּדוּלָה שֶׁאֵכָן לְשִׁיטָת רִשִׁי הַבֵּית הַחִיצוֹן הוּא מָקוֹם הַשַּׁפְתִּים.

בִּיאורִים בְּסוּגִיַּת נִדָּה

א. קוּשִׁי גְּדוֹל יֵשׁ בְּסוּגִיָּה: מִחַד הַסּוּגִיָּה מִשּׁוּוֹה אֶת טוּמָאָה לִידָה לְטוּמָאָה מִגַּע הַמֵּת – שְׁתִּיחַן בָּאוֹת מִדְּאוּרִיָּתָא כְּאִשֶּׁר רָאשׁ הוֹלֵד יוֹצֵא אֶל הַפְּרוּזְדוּד, כִּרְבּ הוֹשְׁעִיא בְּסוּגִיַּת חוּלִין. מֵאִידֶךְ כְּתָבוּ רַבּוֹ הָרַאשׁוֹנִים שֶׁהַסּוּגִיָּה בְּשִׁיטָת אַבִּי הָאוּמָר בְּסִמּוּךְ 'אוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁל אִשָּׁה בְּלוּעָה הוּא'⁵⁹; וְהִרִי טוּמָאָה בְּלוּעָה אֵינָה מִטְמָאָה כְּמִבּוּאָר בְּסוּגִיַּת חוּלִין גּוֹפֶה, וְכִיצַד אֲפִשֶׁר שְׁתִּיטָמָא הַיּוֹלֶדֶת בְּמַגַּע בְּעוֹד שֶׁהוֹלֵד בְּלוּעָה⁶⁰.

⁵⁴ מַעֲיָן זֶה פִּירֵשׁ ר"א הַלּוּי בְּמִלְחַמַּת מִצְוָה, עִמ' שִׁיז, ד"ה וְלַע"ד הַפ'.

⁵⁵ קְדוּשָׁתָא לְפִרְשֵׁת פְּרָה, 'אֵין לְשׁוּחַח עוֹצֵם נִפְלְאוּתִין'. מִקּוֹר הַדְּבָרִים בְּפִסְקָתָא דְּרַב כְּהֵנָא, פְּרָה אֲדוּמָה [ד], א; תַּנְחוּמָא, חֻקַּת ג'.

⁵⁶ פִּיטִים לְאַרְבַּע פְּרִשְׁיּוֹת עִם פִּירוּשׁ רִשִׁי וּבֵית מִדְּרִשׁוֹ, נִיז יוֹרֵק תִּשְׁע"ד, עִמ' קַעח. עַל יִיחּוּס הַפִּירוּשׁ לְרַבְּנּוּ שְׁמַעִיָּה רָאֵה שֵׁם, מִבּוּא; גְּרוּסְמָן, עִמ' 384-385. הַפִּירוּשׁ נִכְתָּב בְּחִי רִשִׁי, כְּפִי שֶׁהוֹכַח שֵׁם בְּמִבּוּאָה.

⁵⁷ עַל הַתִּיכָה 'רַחֵם' בְּפִירוּשֵׁי רִשִׁי רָאֵה מִשְׁנַת הַבֵּנִין, עִמ' 148 הָעֵרָה 38.

⁵⁸ לְמַעַלָּה בְּסִמּוּךְ לְהָעֵרָה 14.

⁵⁹ בְּקִצְרָה: הַצּוּרֶךְ לִיִּשׁוּב 'בְּלִידָה יִבְשֶׁתָּא... וְכִדְרַב הוֹשְׁעִיא... הוּא אֲלִיבָא דְּאֲבִי בְּלִבְד, שְׁכָן אֲלִיבָא דְּרַבָּא 'אוֹתוֹ מָקוֹם בֵּית הַסְּתָרִים הוּא' וּבִטְלָה מַעֲיָקָרָה קוּשִׁיָּת ר' יִרְמְיָה עַל ר' זִירָא 'טוּמָאָה בְּלוּעָה הִיא'. [לְשִׁיטָת הַקְּדִמוֹנִים אֵין הַכִּרְחָ הַפּוֹךְ שֶׁאֲבִי סוֹבֵר כִּר' יִרְמְיָה, שְׁכָן מַחְלֻקָת אֲבִי וְרַבָּא הִיא עַל הַנִּרְתִּיק, וְאֵילוּ מָקוֹם הַשַּׁפְתִּים חִיצוֹנִי יוֹתֵר וְאֲפִשֶׁר שֶׁהוּא בֵּית הַסְּתָרִים אוֹ גְלוּי לְגִמְרִי].

⁶⁰ עַל קוּשִׁי זֶה עִמַּד ר"י הַלּוּי (מִלְחַמַּת מִצְוָה, עִמ' רַפּו). ר"א הַלּוּי הִשְׁיִבּוּ שֶׁהִלְכָה כְּרַבָּא 'אוֹתוֹ מָקוֹם בֵּית הַסְּתָרִים הוּא' (שֵׁם, עִמ' שִׁיז). אֵךְ כְּאִמּוֹר סוּגִיַּת הַתְּלִמּוֹד מֵהִלְכַת בְּשִׁיטָת אֲבִי 'אוֹתוֹ מָקוֹם בְּלוּעָה הוּא' (עֵיין מִלְחַמַּת שְׁלוֹם, עִנֵּף ג', ב). מִהַרְ"ם שִׁיק, חוּלִין עב א, כְּתָב

רי"ד בתוספותיו כאן עמד על קושיות קרובות, והשיב: 'מיגו דחשיב ילוד לענין לטמא את אמו ולענין שאם היה בין השמשות דלא דחיא מילתו שבת, חשיב נמי ילוד לענין טומאה לענין לטמא החיה שנגעה בו שם'⁶¹.

חידוש גדול חידש הרי"ד מתוך הדחק. ברם ר' אברהם הלוי השיב בפשטות על פי המציאות: כאשר הוולד מוציא ראשו אל הפרוזדור המקום מתרחב ונפתח הרבה, לפי שהראש דוחף את השפתיים מבפנים כלפי חוץ. לפיכך בשעת לידה תורת המקום כגלוי לגמרי לדברי הכל, ואין לו דין בלוע או דין בית הסתרים⁶².

ב. הציוץ – הצווחה שלאחר הלידה, מצריך פליטת אויר מן הריאות דרך הפה. כל עוד פי הוולד לא יצא לאויר העולם, אין הוא יכול לציץ – אם מפני שעדיין לא נָשָׁם, אם מפני שהפה חסום בדופני הנרתיק⁶³. מאחר שהפה יוצא רק אחר יציאת הפדחת, מוכרח שבעת הציוץ היתה הפדחת באויר העולם. לפיכך הסיק רבא מן הציוץ 'האי הוציא ראשו חוץ לפרוזדור הוא'. כלומר בכלל מאתיים מנה – אם הפה חוץ לפרוזדור, ודאי הפדחת חוץ לפרוזדור⁶⁴. וכך פירשו הגאונים: 'דאילו לא הוציא ראשו לא הוה מציץ, דכמה דאיתיה במעי אימיה פיו סתום וטיבורו פתוח'⁶⁵.

ביאור בסוגיית יבמות

רב שרביא העמיד את הדין בוולד שהוציא ראשו חוץ לפרוזדור, ושהה שמונה ימים עד שנוולד כולו. כלומר האשה הקשתה ללדת במשך שמונה ימים בעוד שהראש בחוץ; נראה מפני כליאת כתפי הוולד (Shoulder Dystocia)⁶⁶. על זאת הקשו כיצד אפשר שיחיה והרי 'נסתם הפתוח' – חבל

שסוגיית חולין נאמרה משם רבא הסובר 'אותו מקום בית הסתרים הוי', ואילו אביי יעמיד את המשנה כר' עקיבא הסובר עובר במעי אשה טמא – שלא כרב הושעיא. בזו עדיין אין תשובה, שכן בסוגיית נדה עצמה מבואר שהוולד גורם טומאת לידה לאמו בעודו בבית החיצון, על אף שלאביי הוא חשוב כבלוע.

וכן כתב בחידושי הר"א, ד"ה שמא יוציא. עיין בארוכה **מלחמת שלום**, ענף ג, ב, ושם ענף א, יג. מעין דברי רי"ד כתבו יד דוד, נדה מב ב; **חזון איש**, יו"ד צב לג.

מלחמת מצוה, עמ' רפג (בשינוי על פי שיטת הקדמונים). בדומה כתב במלחמת שלום, ענף א, יא; ענף ג, ו. על זה הדרך מיושבות גם כל קושיות רי"ד, דוק ותמצא. [על הקושיה השלישית השיב רי"ד עצמו בתשובות רי"ד, סימן פא = **אור זרוע**, חלק א, סימן תשנר [ה]; ועיין **מלחמת מצוה**, שם; **פתחי נדה**, מב א, ד"ה בא"ד והא דמסיק.]

בעת ההריון אין לעובר אפשרות פיזית להשמיע קול מפני שהוא בתוך שק השפיר שמלא מי שפיר ואין בו אויר – כדברי רבא. ראשון ואחרונים הביאו מעשים על כפי בעת ההריון ודנו בהם (**ראבי"ה**, סימן תתצה; שו"ת **נודע ביהודה** תנינא, יו"ד קכ; שו"ת **משיבת נפש**, יו"ד כב [לב]). אך כיון שהדבר בלתי אפשרי יש לפרש את המעשים הללו כחלומות (**שיעורי שבט הלוי**, הל' נדה, עמ' רמט); קרקורי מעיים; בכי ששמעו מבית סמוך; וכיוצא באלו. רוב דברי האחרונים בענין לא ייתכנו במציאות.

מעין זה כתב הנצי"ב, **העמק שאלה**, לך"ל ט, אות ו, בשם ר"א הלוי **במלחמת מצוה**. לא מצאתי את הדברים במלחמת מצוה.

שאלות, לך"ל ט; **הלכות גדולות**, הל' מילה, עמ' קנ; **תשובה חמדה גנוזה**, סימן לג; **רי"ף**, שבת נה א.

בימינו משתמשים בדרכים שונות כדי לזרז את הלידה במקרה כזה. ראה **וויליאמס**, עמ'

הטבור אינו יכול להזין את הוולד מפני שהוא נדחק ונסתם.⁶⁷ לתשובה הראשונה: 'דזנתיה אישתא דאימיה [ניזון מחום אימור] לא מצאתי ביאור מציאותי. התשובה השנייה: 'היכא דמעוי מחיא חיי' – כלומר אם הוא צווח הרי אפשר לו לנשום, ויוכל ליזון מבקבוק וכדומה.⁶⁸ גירסת ר"ח: 'היכא דמערי מחיא חיי' – כאשר מעורה [בחבל הטבור] יחיה. כלומר מדובר במקרה נדיר שבו חבל הטבור לא נסתם ויוכל להזין את הוולד. מבחינת המציאות זו הגירסה המיושבת ביותר.

ט. הערה: פתיחת הקבר ויצאת הראש

פתיחת הקבר נזכרת במשנת אהלות ז ד, לענין טומאת אהל מוולד מת.⁷⁰ אשה מקשה לילד שהוציאה מחדר לחדר – החדר הראשון טמא בספק שמא יצא הוולד בעודה שם, והחדר השני טמא ודאי. ר' יהודה אומר שדין זה דווקא כשאנינה יכולה להלך וחברותיה נוטלות אותה בגפיה, 'שמשתפתח הקבר אין פנאי להלך'. אבל אם הילכה בעצמה החדר הראשון טהור. עוד אמרו 'אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה'.

על דין המשנה הוסיפו הגאונים פרט אחד. כתב בה"ג: 'מעוברת שאנינה יכולה להלך בידוע שהוציא עובר את ראשו חוץ לפרוודור מערב שבת, משנפתח הקבר אין פנאי להלך ... אלא מלין אותו מערב שבת'.⁷¹ כלומר לדעת בה"ג ושעמו, בפתיחת הקבר יוצא הראש חוץ לפרוודור.⁷² פרט זה לא נזכר בדברי חכמים.

דברי הגאונים קשים: במשנת אהלות מבואר שגם כאשר האשה אינה יכולה להלך הבית הראשון טמא מן הספק בלבד, וכיצד אפשר למול בעוד שאנו מסופקים אם נולד בשבת או בחול; אם הוא בן שמונת ימים או שבעה.⁷³ אפשר שהגאונים נסמכו על בבלי שבת קכט א: 'מאימתי פתיחת

524-520.

⁶⁷ לכאורה היה אפשר להעמיד במקרה שראש הוולד יצא וחזר (ראה למעלה בסמוך להערה 53). רצ"ע.

⁶⁸ הערת ד"ר מלאך: אם דפנות הנרתיק לוחצות על בית החזה של הילוד הוא לא יוכל לנשום. אפשרי בדוחק בתינוק פג במשקל 1 ק"ג ומטה.

⁶⁹ מובאת בתוספות רא"ש, ועיין תוספות ד"ה ואיבעית. בכתבי היד יש גירסאות נוספות: 'מערי בגופה', 'מערי באימיה' ועוד בדומה.

⁷⁰ פתיחת הקבר נזכרת בדברי חכמים אך ורק לענין לידה והפלה. לפיכך יש לתמוה על האוסר כל אשה שנפתח מקורה בלא שום חילוק (שו"ת נודע ביהודה תנינא, יו"ד ק). עיין חזון איש, יו"ד פג.

⁷¹ הלכות גדולות, הל' מילה, מהד' מכון ירושלים, עמ' קמח. מקורו בהלכות דרב אבא (תלמיד רב יהודאי גאון), עמ' 563: 'ולענין שאילתא אמר ראבא, אם אינא [אינה] יכולה להלך בידוע שהוציא ראשו לפרוודור. שכך שנו חכמים שמשניפתח הקבר אין פנאי להלך'. הדברים נדונו בתשובה"ג חמדה גנוזה, סימן לג (רב צמח גאון).

⁷² כך כתב תו"ט על המשנה, לדעת הרמב"ם. לשיטת הרמב"ם עיין למעלה 'סוגיית חולין' והערה 8.

⁷³ הגהות רא"ש טרייב על ה"ג (מהד' מכון ירושלים, עמ' קמט); הגהות בן אריה על ה"ג (שם, עמ' קמח); מלחמת שלום, ענף א, טו-טז; שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, צד, אות ו; שו"ת בית

הקבר [-לחלל שבת על יולדת] ... ואמרי לה משעה שחברותיה נושאות אותה באגפיה'. אלא שחילול שבת נעשה אף על ספק נפשות, וקשה להביא ממנו ראיה למילה⁷⁴.

בעלי התוספות חלקו על הגאונים וכתבו שפתיחת הקבר קודמת ליציאת הראש; וכן משמע מדברי רמב"ם⁷⁵. ריעב"ץ פסק כדעת הגאונים⁷⁶, ובדבריו דנו כמה מן האחרונים שצוינו למעלה. נראה שלמעשה לא נהגו כדעת הגאונים.

י. רשימת קיצורים

אורים גדולים = ר' אברהם ישראל זאבי, שו"ת אורים גדולים, מהד' מכון משנת אהרן, ירושלים תשס"ג

בית דוד = ר' דוד חיים קורנאלדי, בית דוד: והוא פירוש על המשניות, חלק שני, אמשטרדם תצ"ט

גרוסמן = א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים³, ירושלים תשס"א
הלכות דרב אבא = י"נ אפשטיין, 'הלכות דרב אבא', בתוך: הנ"ל, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 568-555

העמק שאלה = ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, שאלות דרב אחאי גאון עם ביאור העמק שאלה, דפוס צילום ירושלים תשנ"ט

וויליאמס = F.G. Cunningham et al., *Williams Obstetrics*, 25th Eds = ition, McGraw Hill 2018

חידושי הר"א = חידושי הר"א על מסכת נדה, מהד' שושנה, ירושלים תשד"מ
יד דוד = ר"ד זינצהיים, יד דוד, מסכת נדה וסדר טהרות, ירושלים תשע"א

כהנא = מ"י כהנא, ספרי במדבר: מהדורה מבוארת, חלק ד, ירושלים תשע"ה
מדריך מרק = ר' ברקוב ואחרים (עורכים), מָרְק: המדריך הרפואי השלם לבית ולמשפחה¹, ישראל 2002

מלחמת מצוה = ר' אברהם הלוי (בעל גנת ורדים), קונטרס מלחמת מצוה, בסוף שו"ת דרכי נעם לר' מרדכי הלוי, ויניציאה תנ"ח [הציונים על פי שו"ת גינת ורדים השלם, מהד' ר"פ עובדיה, ירושלים תשס"ח, יורה דעה, עמ' רעג-שלה]

מלחמת שלום = ר' מאיר שלום הכהן מבריינסק, מלחמת שלום, וילנא תרמ"ו

שלמה, אה"ע טו; שו"ת **קנה בשם**, ב, צד.

⁷⁴ **רא"ש טרוביב; מלחמת שלום; בית שלמה**. ועיין **רי"ט אלגאזי**, פרק ג, לו (א). מפירוש ר"ש למשנת אהלות נראה שסבר ככה"ג, ולפיכך נתקשה כיצד ליישב את המשנה עם הבבלי. בשו"ת **בית יצחק**, שם, העמיד דברי הגאונים בשישבה על המשבר (ע"פ בבלי שבת הנוכר), אך בדבריהם אין לזה כל רמז.

⁷⁵ **תוספות** בכורות כב א, ד"ה עד; **רמב"ם**, הל' טומאת מת כה ח.

⁷⁶ **בירת מגדל עז**, ברכות שמים, נחל שביעי, לב. מובא ב**פתחי תשובה**, יו"ד רסו ח.

פסקי רשב"ץ = חדושי ופסקי הרשב"ץ למסכת נדה, מהדורת רמ"מ גערליץ, ירושלים תשכ"ז

פתחי נדה = ר' בצלאל רנשבורג, פתחי נדה [חכמת בצלאל. על מסכת נדה], ירושלים תשל"ז

רא"ל רבינוביץ = ר' אריה ב"ר יעקב רבינוביץ [הומענער] ממינסק, באר היטב, חלק ג ספר ויקרא, וילנא תרכ"ז

רי"ט אלגאזי = ר' יום טוב אלגאזי, הלכות יום טוב, מהדורת ר"ב אויערבאך ורא"מ שדמי, ירושלים תשנ"ג

רמ"מ כשר = ר' מנחם מנדל כשר, 'על ההצעה לתקנת נשים בעניני נדה', נועם ח (תשכ"ה), עמ' רצג-שמט [=הנ"ל, שו"ת דברי מנחם, א, ירושלים תשל"ז, חלק התשובות, סימן לד, עמ' שא-שכז]

שו"ת ארח לצדיק = רא"ח רודריגס, שו"ת ארח לצדיק, ליורנו תק"מ

שו"ת בית יצחק = רי"י שמעלקיש, שו"ת בית יצחק, יו"ד ב, פרעמישלא תרנ"ה

שו"ת בית שלמה = ר"ש דרימר, שו"ת בית שלמה², ירושלים תשע"ז

שו"ת יד מאיר = רד"מ פריש, שו"ת יד מאיר, לעמבערג תרמ"ה

שו"ת מהרי"ף = ר' יעקב פראג', שו"ת מהרי"ף, אסכנדריה (אלכסנדריה) תרס"א [התשובות הנוגעות לעניינינו נדפסו בשו"ת גינת ורדים השלם, מהד' ר"פ עובדיה, ירושלים תשס"ח, חלק יו"ד, עמ' רנז ואילך]

שו"ת משיבת נפש = רא"ל צינץ, שו"ת משיבת נפש, [חלק ב], ווארשא תרכ"ד [ציוני האותיות בסוגריים לפי דפוס שני, ווארשא תרצ"ט (הדפוס המצוי). התשובות בדפוס זה נערכו, ועל כן עיינתי בדפוס הראשון]

שו"ת קנה בשם = ר"מ בראנדסדארפער, שו"ת קנה בשם, ב, ירושלים תשנ"א